

LITTERATUR

BENGT LIDFORSS

Av socialrådet GUNNAR LÖWEGREN, Ålsten

Inom frisinnade studentkretsar i sekelskiftets Lund stod det en glans kring Bengt Lidforss' person och gärning som jag aldrig mött senare i mitt liv, varken där eller annorstädes. För dem betecknade han intelligensen i dess högsta potens av klarhet och skärpa, den intellektuella hänförelsen vilken aldrig dagtingade med sanningskravet, den självskrivne hövdingen, för vilken varje fejd blev en seger och vars mod man aldrig behövde tvivla på.

En liten skara av ofta helt unga studenter höll ostentativt sig i förgrunden som en livvakt omgivande hövdingen. De betraktade sig som eliten, de enda studenter med vilka han förtroligast umgicks, när han ville släppa Barrabas lös. Nästan på skryt vinnlade de sig om att genom sitt framträdande chockera. Deras ordval var cyniskt, deras skildringar oförtäckta, de satte en ära i att »utmana brackorna» och bracka var i deras ögon envar som icke fann nöje i det bohemliv av påfallande låg klass de förde.

Med förkärlek skändade de teologerna och märkte de, att ett skvalteröra spetsades, njöto de av att safta på ännu kraftigare. På så sätt bidrogo de till att sprida och förstora »skandalerna» kring Lidforss och få de bigotta att tyda glansen kring hans ännu som en djävulens lusteld.

Och likväl var där knappast någon, av vad åsiktsriktning han än vara månne, som icke med respekt talade om Lidforss som vetenskapsman, beundrade hans intelligens och ordkonst, fruktade honom som polemiker.

Hade det blivit bekant, att Bengt Lidforss skulle taga del i en debatt på ett diskussionsmöte, visste man, att man hade att infinna sig i god tid för att få plats, ty sådana kvällar fylldes Akademiska Föreningens stora sal till bristningsgränsen och korsades redan tidigt Lundagård av tät klunga studenter och arbetare på väg upp till mötessalen. Arbetarna höllo till på läktarna. Framme till vänster i salen, ej långt från talartribunen plögade D. Y. G:s yngre koryfeer taga plats och Lidforss bland dem. När han tog till orda, placerade han sig gärna invid en pelare och tog då och då, liksom för att markera vissa partier i anförandet, ett steg framåt mot publiken. När han besinnade sig över något han ville göra nyanserat och lätt fattbart, stod han ofta och stirrade ned i handen som han då höll framför sig med innersidan uppåt. Man trodde först att han sökte något på en anteckningslista, men han hade ingen sådan och snart märkte man, att han med den andra handen liksom drog streck uti den förras fårör.

Litteratur

Man kände strax igen Lidforss på hans stämmas sonora klang. Rösten var icke stark, men osedvanligt distinkt, så att den tydligt nådde varje åhörare i den likväl ganska stora salen. Den hade en charmfull timbre och trots att Lidforss förnekade att han förstod sig på musik modulerade han den med musikalisk smak. Särskilt karaktéristiska voro vissa plötsliga övergångar mellan olika tonhöjder.

Anförandet var alltid väl övertänt, om ock improviserat, och vissa uttryck på förhand utarbetade, citaten valda. Sällan saknades ett dylikt av Goethe, vilken för att imponera på »kälkborgarna» gärna presenterades som Geheimeetatsrådet. Här och där serverades till motståndares vederkvickelse ett beskt piller, men Lidforss' polemiska styrka låg väsentligen i förmågan att fånga in ett motståndarens argument, placera det i ett större sammanhang och med omutlig logik påvisa antingen att det var absurt eller att det bevisade motsatsen till vad Lidforss motpart påstått.

Dylika mothugg voro likväl endast intermezzon i en klar och pedagogiskt mästerlig framställning av en åsikt som man såg avteckna sig mot en livsåskådningens vida rymd. Man betogs av det sakliga, gedigna i åsikten, men fångades än mera av kombinationen av erfarenheter från olika studieområden och personmiljöer och av de perspektiv som öppnades hän emot oanade sammanhang.

*

Denne Bengt Lidforss har i dagarna framträtt i en för de flesta av hans tidigare bekanta nog delvis ny gestalt. Det har skett i den bok: »Så minns jag Bengt Lidforss», som hans syster, d:r Gärda Lidforss-af Geijerstam i dagarna publicerat. Det är hemmets, skolärens Bengt Lidforss, sonen och brodern som Gärda Lidforss här intelligent och fängslande tecknat och med rörande systerlig pietet presenterat för läsekretsen. Denna teckning är sammanknuten med en framställning av hans allmänna utvecklingshistoria, åtminstone med brottstycken ur denna, samt fullföljd ända till hans död vid fyrtiofem års ålder i sept. 1913. Det är ett ytterst värdefullt bidrag till förståelsen av Bengt Lidforss, som hans syster härmed lämnat. Det innehåller upplysningar och dokument av kapital betydelse. Framdeles kan ingen med saklighet skriva om Lidforss utan att ha tagit del av denna bok. Den utgör ett värdefullt komplement till de tidigare framställningarna i Paul Rosenius' »De unga gubbarna», Axel Herrlins »Från sekelslutets Lund» och Hans Larssons »Idéerna i Stabberup».

*

Bland skildringarna av barnaåren i det trevliga professorshemmet vid Bytaregatan i Lund eller om somrarna vid Skelderviken är det särskilt en liten upplysning som jag skulle vilja understryka. Systemen berättar att »Bengt var redan tidigt en auktoritet bland oss syskon t. o. m. för Karin, fast hon var två år äldre. Det var han för övrigt inte bara inom syskonkretsen, det blev han också tidigt bland kamraterna», och hon tillägger att han var »en mycket snäll storebror». Förklaringen till hans auktoritet får man kanske lättast genom ett

citat ur en skildring, lämnade utav en annan av hans systrar, nuvarande professorskan Strömgren. Denna hade »som femåring för första gången hört talas om horisonten men hade svårt att fatta vad det kunde vara. Så nästa morgon stod Bengt vid hennes säng och frågade: Vill du med ut till horisonten? — Om hon ville! Hand i hand gick den store Bengt och den lilla systemen ned till hamnen och stego i båten.» De rodde långt ut. »Ingen roddbåt, ingen seglare syntes. Det var alldeles lugnt, alldeles spegelblankt. Långt västerut syntes röken från ångbåtar. — Titta, Heve, de ångbåtarna kan man inte se från verandan. — Då förstod jag hur rysligt långt borta vi måste vara. Aldrig hade jag sett havet så stort och blått. Plötsligt höll Bengt inne på årorna. Se, sade han blott. Ett par årlängder ifrån oss kommo två stora vita svanar simmande. Utan att frukta summo de lugnt förbi... drogo vidare ut mot de oändliga blå vidderna. — Ofta både före och efter den dagen förde Bengt mig ut från det alldagliga, bort emot det oupphinneliga, visade mig vidder, lät mig få en skymt av det underbara.»

Ligger ej däri den suggestiva kraft Bengt Lidforss utövade. Förde han ej långt senare i livet sina elever ut över vetenskapliga vidder, ledde han ej sekelskiftets frisinnade ungdom fram mot de stora perspektiven, fick han ej vid sidan om Axel Danielsson, för vilken han hyste den varmaste beundran och vänskap, ett grepp som kanske ingen annan om de sydsvenska arbetarnas hjärta ej blott därför, att han, vetenskapsmannen, tog deras parti, utan fastmer därför att han ansåg dem värdiga nog att upptagas i sin lärjungeskara och i sina »naturvetenskapliga kåserier» uti »Arbetet» lärde dem förstå naturens mysterier på ett för dem fattbart sätt? —

*

Om Lidforss under hela sitt liv förblev sina systrars vägvisare och ridderlige kavaljer, som aldrig försummade ett tillfälle att uppvakta dem med blommor, så är hans förhållande till modern, vilken var fast förankrad i vissa religiösa åskådningar och ej saknade en dragnig åt mysticism, helt annorlunda, rörande i sitt slag. Han är innerligt fäst vid »My», som han alltid kallar henne, och anslår en ton av farbroderligt raljeri för att skämtsamt slå bort hennes bekymmer och skrupler över hans åsikter och syndiga leverne. Och han fantiserar för henne som Per Gynt för sin mor.

Den 15 sept. var hans födelsedag. 1913 fyllde han den dagen fyrtiofem år och visste att han icke hade många veckor eller dagar kvar att leva. Men han hade väl sörjt för att ingen finge oroa modern. Han hade påstått sig ha en svår bronchit, ingenting annat. Eftersom hon bodde i Stockholm och han i Lund, var det honom omöjligt att på födelsedagen uppvakta henne, trots att han alltid hävdade att det var modern och icke han som borde vara den dagens verkliga festföremål. Han får inskränka sig till att skriva henne ett brev. Hela hans själ talar ur det brevet: »På måndag, kära My, har du och jag en liten privat minnesdag — skada att vi ej kunna begå den samtidigt med en liten festmiddag på Rosenbad. Där skulle vi skålat och hållit tal

Litteratur

för varandra och My skulle haft en stor rosenbukett vid bröstet och jag en mindre ros i knapphålet, därpå en liten automobilpromenad på Djurgården och så skymningsprat och thésupé hemma hos Dig. Det programmet måste vi realisera en gång, kära My.» —

*

Varken på fädernet eller mödernet var Lidforss skåning, men han kom tidigt — kanske påverkad av den nära förtrogenhet han under långa botaniska upptäcktsfärder fått med den skånska naturen — att känna sig som skåning. Han blev en av de främsta förkämparna för skånsk litteratur och konst och han kände nära andlig gemenskap med 80-talets Ola Hansson och dennes frände Hans Larsson, med vilken han livet igenom var förenad i varm vänskap. Lidforss' fader var dalmas och enligt sonens ord »en typisk representant för uppsvenskheten i den manligare formen». Fullt samförstånd mellan far och son kunde det aldrig bli, deras levnadsvandel och temperament voro för olika. Men med vilken sonlig respekt parad med tillgivenhet talar ej i sina förtroliga brev Bengt Lidforss om fadern, såväl i breven från yngre år som från slutet av sitt liv.

Som ung, skriver han 1887 till fadern: »Jag har så utförligt motiverat mitt förslag, icke därför att jag på något vis skulle vilja disputera mig till Pappas samtycke, utan endast för att visa vilka skäl som skulle kunna förmå mig att släppa septemberexamen.» Och i ett brev till systemen från januari 1910: »När jag tänker på ditt sista intryck av Pappa, snäll men tyst och blek, så får också jag tårarna i ögonen, ty jag känner mig djupt i släkt med honom, mera organiskt och temperamentellt, om jag så får säga, än intellektuellt personligt.»

Till fadern var det också som han 1893 riktade det utförliga brev, vilket kan benämnas hans stora självbekännelse och som utgör det kanske främsta bidraget i Gärda Lidforss' bok, där det nu för första gången publiceras.

Bengt Lidforss berättar i det, hur redan innan han konfirmerats hans bibeltro betänkligt rubbats genom Darwins skrifter och han en dag 1884 fullt medvetet stod inför alternativet att avbryta konfirmläsningen eller bli troende. Han beslöt på allvar försöka det senare och »resultatet blev att jag dagen närmast konfirmationen befann mig i ett egendomligt, halvhypnotiskt tillstånd... Så kom nattvardsgången och det var en kolossal missräkning... en rent fysisk katastrof.» Han trodde emellertid fortfarande på att världsförnuft och själens odödlighet var honom ett axiom... Så en dag i april 87 gav Pappa mig vid frukostbordet en bok: 'Die naturwissenschaftlichen Grundlagen der Estetik', där fann jag under rubriken 'Unsterblichkeit' en lugn och opartisk framställning där det nästan en passant anmärktes att den moderna fysiologien omöjliggjort tron på en individuell odödlighet — jag kan knappt psykologiskt förklara det, men det var i den stunden som om fjäll fallit från mina ögon och en tung sten från mitt hjärta; jag hade med ens glidit in i den nya världsåskådningens luft och andades fritt. Så lärde jag på allvar känna Herbert Spencer och de andra utvecklingsfilosoferna, njöt av

de väldiga utvecklingsperspektiven, som dessa rullade upp för mänskligheten och fann det alldeles klart att det paradiset vi ej äga ligger framför oss, ej bakom oss.»

Detta brottstycke må vittna om det betydelsefulla i det av systemen nu publicerade och om det uppriktiga förtroende han visade sin fader.

Men det brevet har även ett annat värde. Det är en bekräftelse på vad man redan tidigare mött så många symptom, nämligen att Bengt Lidforss innerst inne var djupt religiös. Systemen understryker detta då hon skriver:

»Om icke ordet religiös blivit så missbrukat och fått en dålig klang skulle man kunna kalla Bengt religiös. Han hade ett starkt sedligt patos när det gällde sanningskravet, och intellektuell ärlighet var för honom lika nödvändig som syret i luften. Men hans rättrådighetsbegrepp var icke de kristnas som bygger på de tio buden och bergspredikan, utan det rent platonska med de tre dygderna vishet, tapperhet och självbehärskning.»

ANDLIGT OCH VÄRLDSLIGT REGEMENTE

Av teol. lic. och fil. kand. CARL-EDVARD NORMANN, Lund

Under de senaste femton åren har ett flertal undersökningar sett dagen om den lutherska teologiens syn på förhållandet mellan andligt och världsligt regemente. Nyligen ha tvenne betydelsefulla bidrag till kännedomen om detta problems historia i Sverige utkommit. I sitt stora arbete *Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571—1682* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia II, 383 s. pris 10 kr.) har professorn i praktisk teologi med kyrkorätt vid Lunds universitet *Sven Kjällerström* skildrat över hundra års tidvis synnerligen intensivt kyrkolagsarbete.

Det som gör det föreliggande arbetet särskilt värdefullt är framför allt, att förf. här skildrar kyrkolagsproblemet i Sverige s. a. s. inifrån, från idéhistoriska synpunkter. De olika förslagen ses som uttryck för sina upphovsmäns kyrkopolitiska och teologiska åskådning, och förf. intresserar sig mer för de drivande krafterna än för detaljerna i de olika förslagen. Dessa bli utslag av den pågående kampen mellan olika uppfattningar om förhållandet mellan andligt och världsligt regemente.

Inledningsvis framhåller förf., att den svenska kyrkorättsliga utvecklingen domineras av två huvudfaktorer: medeltida svensk tradition och evangelisk tysk doktrin. Melanchthons lära om förhållandet mellan andligt och världsligt regemente övertogs av de svenska kyrkomännen. Det världsliga regementet föres av överheten med svärdets makt för att skapa yttre lugn och ordning. Det andliga regementet eller kyrkoregementet däremot tillhör Kristus och utövas på jorden av predikoämbetet men endast med ordets makt, sine vi corporali. De två regementena få icke sammanblandas. I 1571 års kyrkoordning,

den grundval, varpå hela den följande kyrkorättsliga utvecklingen bygger vidare, ha medeltida tradition och evangelisk tysk doktrin smält samman till en enhet.

Nova ordinantia 1575, som är en komplettering av kyrkoordningen, står i kyrkorättsligt avseende mycket nära Melanchthons ideal med dess starka skiljande mellan andligt och världsligt regemente. Vid Uppsala möte 1593 förbigicks emellertid Nova ordinantia med tystnad, och 1571 års kyrkoordning fastställdes jämte bibeln, de tre ekumeniska symbola och augsburgska bekännelsen som gällande norm för svenska kyrkan.

I själva kyrkoordningen säges, att den kunde behöva kompletteras i framtiden, och detta upprepades i Uppsala mötes beslut. Vid 1602 års riksdag beslöts också en revision av kyrkoordningen, och med denna fråga skulle nära nog alla de följande riksdagarna t. o. m. 1686 sysselsätta sig.

Vasakonungarna respekterade icke, framhåller förf., de gränser Melanchthon uppdragit mellan andligt och världsligt regemente, allra minst Karl IX, vars kyrkorättsliga program nära överensstämmer med den reformerte teologen Wolfgang Musculus': det andliga regementet är underordnat det världsliga. Överheten är dominus religionis. Mot Karls strävanden att i denna anda omgestalta kyrkoväsendet och fortsätta reformationen stod dock ett kompakt motstånd från kyrkomännens sida. De av dem framlagda kyrkolagsförslagen 1608, 1619 och 1626 äro alla byggda på 1571 års kyrkoordning, som kompletterats, varvid tilläggen ofta äro ett troget uttryck för biskopliga strävanden. Utmärkande för kyrkomännen var — och det är författarens förtjänst att ha framhävt denna förståelsen av hela den kyrkorättsliga utvecklingen ytterst betydelsefulla tankelinje — att de ingalunda ville nöja sig med att utöva det andliga regementet, omfattande ordet, sakramenten och nyckelmakten. De gjorde även anspråk på ett visst mått av världslig makt, t. ex. i kyrkotukten, där böter och kroppsstraff ådömdes av kyrkliga instanser. Då det andliga regementet utövas utan yttre våld, föreligger här en utövning av världslig makt, och denna ha kyrkans män icke jure divino utan jure humano, som en gåva, ett privilegium av den världsliga överheten. Att prästerskapet har sådana privilegier framhävdes redan i augsburgska bekännelsen, och i denna tankelinje hade biskoparna den teoretiska grundvalen för sina maktkrav.

Därefter skildrar förf. på ett utomordentligt klagörande och intressant sätt den nya kyrkorättsliga maktfördelningslära, som framkom i Tyskland till försvar för »das landesherrliche Kirchenregiment», och dess överförande till Sverige. Utmärkande för den nya kyrkorätten var, att begreppet potestas ecclesiastica väsentligen utvidgats och samtidigt delats i två delar, externa och interna. Potestas ecclesiastica interna handhaves av prästerskapet. Den motsvarar det andliga regementet och omfattar alltså ordets predikan, sakramentsförvaltning och handhavande av löse- och bindenyckeln (nyckelmakt i inskränkt mening; nyckelmakt användes stundom i vidare mening som en »potestas ordinandi necessaria et utilia in ecclesia»). Potestas

ecclesiastica externa tillkommer överheten och omfattar den yttre styrelsen och vården om kyrkan. Den mest kände företrädaren för denna nya kyrkorätt var Johann Gerhard.

I Sverige bekämpades den nya kyrkorätten i allmänhet av kyrkomännen, men den fick också ivriga förkämpar, av vilka de främsta voro Johannes Baazius, Jonas Magni, Johannes Matthiae, Lars Stigzelius, Erik Emporagrius och Johannes Terserus, samma män, som ivrade för införande av ett consistorium generale. Med detta consistorium ville Gustav II Adolf, Axel Oxenstierna och drottning Kristina, som också voro påverkade av de nya kyrkorättsliga strömningarna, skapa ett centralt ämbetsverk för den högsta uppsikten och vården om kyrkan. Själén i motståndet var Johannes Rudbeckius, som framförde Melancthons krav på regementenas åtskilljande men menade, att både potestas ecclesiastica interna och externa tillkomma kyrkomännen.

Härmed har Kjällerström klargjort den verkliga innebörden i striderna om consistorium generale. Det var en strid mellan olika uppfattningar om förhållandet mellan andligt och världsligt regementet, speciellt om fördelningen av den del av det världsliga regementet, som rörde kyrkan, eller potestas ecclesiastica externa, om den skulle utövas av överheten genom dess organ eller genom privilegier överlämnas åt biskopar och prästerskap.

I fortsättningen lämnar förf. en redogörelse för de ytterst invecklade striderna om kyrkoordningens revision fram till 1682 års kyrkoordningsförslag. Genom uppspårande av nya källor och minutiös granskning av de åtskilliga koncept, utkast och fragment, som äro kringströdda i arkiven, har förf. med stor skicklighet klarlagt en utveckling, som på många punkter tidigare varit höljd i dunkel. Ett kort referat är här omöjligt, men man får en klar bild av dragkampen mellan å ena sidan linjen från 1626 års kyrkoordningsförslag, framför allt representerad av den outtröttlige biskopen i Västerås Olavus Laurelius, och å andra sidan den nya kyrkorättsliga åskådning, som ville ge överheten en större roll i kyrkostyrelsen. Hit höra män sådana som Matthiae, Stigzelius, Emporagrius. Striderna om konkordieboken, om kyrkotukten och patronatsrätten, för att nämna några andra tvistepunkter, bidrogo att komplicera kyrkolagsarbetet. Förf. för fram skildringen till traditionalismens seger i kyrkoordningsförslaget 1682, det slutgiltiga resultatet av prästerskapets nära 100-åriga arbete på revisionen av 1571 års kyrkoordning. Fortsättning utlovas fram till 1686 års kyrkolag.

Kjällerströms arbete vittnar om stor lärdom och skarpsyn och en enastående arkivkänedom. På en och annan punkt skulle läsaren kanske önskat utförligare besked, men då arbetet spänner över en tid av över 100 år, har förf. måst överlämna åtskilliga detaljproblem åt kommande specialundersökningar. En sådan föreligger redan i *Hans Lundins* doktorsavhandling *Joannes Baazius' kyrkliga reformprogram* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 8, 292 s. pris 7 kr.). Jönköpingskyrkoherden (sedermera biskop i Växjö) Johannes Baazius' principiella uppfattning om förhållandet

mellan andligt och världsligt regemente utredes här utförligt till sin härkomst och innebörd, och sedan skildras Baazius' därpå grundade reformprogram och strävanden. Påverkad av den religiösa reformrörelsen i Tyskland och Danmark vid början av 1600-talet, vars främste målsman var Johann Gerhard, predikade Baazius bot och bättring och ville genom kyrkliga reformer och sträng kyrkotukt framvinga ett mer kristligt levnadssätt.

Baazius' kyrkorättsliga åskådning är bestämd av samma män, som till honom förmedlat den tyska reformrörelsens botstämning, i första hand Gerhard. Biskoparnas »dominium» eller »primat» i kyrkan är till stor skada för denna. Lekmännen och den världsliga överheten måste få större andel i kyrkostyrelsen. Framställningen skulle här vunnit i skärpa, om förf. klarare poängterat dubbeltydigheten i begrepp som »nyckelmakten» (se ovan) och »kyrkoregementet», vilket senare i källorna dels användes som liktydigt med det andliga regementet, dels i en vidare bemärkelse, även omfattande »potestas ecclesiastica externa».

Baazius' häftiga strid mot biskoparna och deras »envælde» kommer hos Lundin i sitt rätta ljus som uttryck framför allt för kyrkorättsliga motsättningar, ehuru givetvis även andra faktorer spelat in. Beträffande stiftsstyrelsen ville Baazius, att domkapitlet skulle ha verklig del i denna och att även lekmän skulle vara bisittare i domkapitlet. I kapitlet Baazius och striden om consistorium generale har Lundin även lämnat betydelsefulla bidrag till kännedomen om denna viktiga strid. Baazius accepterade helt det kungliga förslaget till ett överkonsistorium av präster och lekmän, som skulle utgöra en kyrklig överstyrelse och kontrollera biskoparnas ämbetsutövning.

Lundin har med framstående vetenskaplig skicklighet givit sig i kast med svåra uppgifter, och hans avhandling kompletterar på ett utmärkt sätt Kjällerströms arbete. Tillsammans ge de en god inblick i den svenska stormaktstidens brottningsproblem om det rätta förhållandet mellan andligt och världsligt regemente.